

Neuvestomarxismi oli vielä muutama vuosi sitten maailman mahtavin filosofinen instituutio. Neuvostoliittolaisen tietosanakirjan mukaan maan korkeakouluissa oli vuonna 1976 13 745 filosofian opettajaa — aivan kaikki eivät sentään opettaneet neuvostomarxismia. Mutta korkeakoulujen lisäksi näitä filosofeja hääräili myös kaikissa keskiasteen oppilaitoksissa, armeijassa jne. Kun instituutio romahti ja jätti työttömiksi opettajansa, tutkijansa (niitäkin oli!) ja popularisoijansa (niitä vasta olikin!), niin arveluni mukaan maailman filosofikunta lienee supistunut noin puolella.

Leszek Kolakovskin mukaan neuvostomarxismi oli pelkästään tuo instituutio — mitään oppia tai filosofiaa ei hänen mukaansa sen “sisällä” ollut. Instituution sisällä oli vain tyhjä paperi, avoin valtakirja, johon valta-pyramidin huippu kirjoitti näky-mättömällä kädellä mitä kulloinkin katsoi tarpeelliseksi. (Tai mitä sattui.) Eräänä

päivänä suhteellisuusteoria tai genetiikka olivat porvarillisia valetieteitä — kunnes ne äkkiä (kuin varkain) muuttuivatkin tieteen huippusaavutuksiksi, joiden tuloa **Engels** ja **Lenin** olivat päälle päätteeksi nerokkaasti ennakoineet. Tai 1930-luvun alussa muodollista logiikkaa pidettiin täysin yhteensovittamattomana dialektisen ajattelun kanssa. Viisikymmen-luvulta lähtien taas kaikissa oppikirjoissa yms. todettiin, kuinka marxismi-leninismi on aina korostanut muodollisen logiikan arvoa ja merkitystä.

Kolakovskin näkemyksellä on siis oma oikeutuksensa.

Mutta toisaalta tietoisuus ei ole koskaan aivan tyhjä taulu — eikä edes **Stalin** pystynyt tempaisemaan itseään tai maataan irti historian ketjuista, tekemään tehtyä tekemättömästi. (Vaikka yritystä ei puuttunut.) Siispä neuvostomarxismi on *jotain*: sillä on oma tarinansa, historiansa ja sen myötä tietty “konkreettinen identiteetti”.

Mutta sen tarina on aika villi, surrealistinen. Se on rajujen muutosten, katkosten tai mutaatioitten täyttämä. Neuvostomarxismien (ja koko Neuvostoliiton) historia on kuin Krazy Katin maailmaa, jossa talot muuttuvat enempää selittelemättä pensaiksi, puut kiviksi ja päinvastoin. Tai olit yksinkertaisesti vain katoavat ja ilmestyvät taas.

Seuraavassa yritän hahmotella neuvostomarxismien tarinaa vain yhden kysymyksen kautta: miten neuvostomarxismissa on ymmärretty dialektiikka, jota se itse piti (Leninin sanoin) “marxilaisuuden sieluna”.

I Marx ja Engels

Neuvostomarxismien, kuten koko marxilaisuuden, perustanlaskijoina voidaan pitää Karl Marxia ja Friedrich Engelsiä. Heidän filosofiaansa leimaa kuitenkin

tietty kaksijakoisuus, joka liittyy **Hegelin** perinnön materialistiseen uudelleentulkintaan ja -muokkaukseen, “Hegelin jaloilleen kääntämiseen”. On mahdollista ajatella:

a1) Hegelin jaloilleen kääntäminen tarkoittaa sitä, että filosofian lähtökohdaksi otetaan hengen (*Geist*) sijasta konkreettiset, tietyssä ajassa ja tilassa elävät ihmiset.

Näin tulkiten marxilaisuuden Hegel-kritiikki tulee eräiltä olennaisilta kohdiltaan (ei kuitenkaan kaikessa) lähes identtiseksi eksistenssifilosofian peruspyrkimysten kanssa.

a2) Filosofian lähtökohdaksi otetaan materia.

Tällöin marxilaisuus muuttuu helposti 1800-luvun populaarifilosofiaksi, luonnontieteelliseksi materia-lismiksi.

Niin ikään termi/käsite “dialektiikka” esiintyy Marxin ja Engelsin teoksissa monimerkityksellisenä.

b1) Dialektiikka voidaan ymmärtää tajunnan esineellistyneiden muotojen jatkuvana purkamisena, jota voidaan kutsua myös “abstraktista konkreettiseen kohoamiseksi” tai hieman väljemmin (ja perinteisemmin) transsendoitumiseksi. Ehkä **Max Horkheimer** sanoi sen kaikkein kauneimmin: dialektiikka on “kaipausta johonkin vallan toiseen” (*die Sehnsucht nach dem ganz Anderem*). Sinulle julistetaan kaikkialla: “Sinä olet nyt se ja se — lopun ikääsi. Pysy kolossasi, älä kuumene”. Silloin dialektiikkaa on jo se sisimmästäsi nouseva halu ylittää nämä rajat, halu etsiä kakusta viila ja käydä kaltereitten kimppeun.

b2) Dialektiikka ymmärretään tieteelliseksi menetelmäksi, metodiksi, jota voidaan oppia kuin tilastotiedettä ja jota soveltaa erilaisiin tutkimustehtäviin. (Jonkinlaisena tapojen b1 ja b2 hybridinä voidaan mainita “abstraktista konkreettisen kohoamisen *menetelmä*”, jonka mukaisesti suomalaiset yhteiskuntatieteilijät tapasivat takavuosina ahkerasti kiipeillä.)

b3) Dialektiikka ymmärretään “opiksi liikkeen yleisimmistä lainalaisuuksista”.

Näille kaikille näkemyksille voi löytyä puolustavaa evidenssiä sekä Marxin että Engelsin teksteistä.

Niin sanotun länsimarxismien piirissä on usein esitetty näkemys, jonka mukaan Engelsin ja Marxin filosofian välillä olisi ollut hyvin selvä ja oleellinen ero. Heidän mukaansa Engelsiä tulisi pitää marxilaisuuden ensimmäisenä ja kaikkein suurimpana revisioijana, ja että hän yksin olisi vastuussa materialismin ja dialektiikan positivistis-skientistisestä väärintulkinnasta. Minusta tällainen selitys joutuu lakai-

NEUVOSTOMARXISMI JA DIALEKTIKKA

Heikki Mäki-Kulmala

semaan maton alle aivan liian monia tosiasioita. Luontevampaa on lähteä siitä, että sekä Marxin että Engelsin ajatusmaailma on tässä suhteessa selkiintymätön ja monitulkintainen. (Monilla länsimarkxisteilla näyttää olleen vahva halu pestä idolinsa kuva hohtavan puhtaaksi — ja heittää likavesi Engelsparan niskaan.)

II Plehanov

Toisen internationalen marxistit omaksuivat vaihtoehdot a2, b2 tai b3. Näiden valintojen seurauksena marxilaisuus muuntui "tieteelliseksi sosialismiksi" — se pyrki olemaan mekanistis-metafyysisen rationaalisuuden mukainen tieteellinen teoria. Esimerkiksi **Kautskylle** ja **Plehanoville** tieteellisyys oli hyvin yksinomaisesti sitä, että ilmiöt selitettiin kausaalisesti ja vielä niin, että vapaa tahto, teleologisuus yms. "mysteeriot" saatiin siivotuksi pois. Dialektiikalla sinänsä ei Toisen internationalen teoreetikkojen piirissä ollut mitenkään keskeinen teema tai ongelma.

Toisen internationalen teoreetikot eivät myöskään olleet Georgi Plehanovia lukuun ottamatta kovin kiinnostuneita marxilaisuudesta muuna yhteiskuntateoriana. Venäläinen marxismi pyrki kehittymään jo toisen internationaalien aikana "kokonaisvaltaiseksi tieteelliseksi maailmankatsomukseksi", jolla oli sanansa sanottavanaan kaikkeen maan ja taivaan välillä — estetiikasta tähtitieteeseen. Myös dialektiikka saattoi esiintyä esim. joissakin Plehanovin teoksissa luonnonlain kaltaisina skeemoina, joiden avulla voidaan selittää historiallisia tapahtumakulkuja — tosin tällaista tapahtuu hänen teksteissään vain satunnaisesti. **Lorren Grahamin** mukaan Georgi Plehanov olisi ollut ensimmäinen, joka olisi kutsunut marxilaista filosofiaa dialektiseksi materialismiksi.

III Kaksikymmenluku

Kaksikymmenluvun neuvostomarxismi oli vielä monessa suhteessa välitöntä jatkoa Toisen internationalen ajan venäläiselle marxilaisuudelle. On mielenkiintoista muistaa, että Lenin nosti filosofian opetusta ja tutkimusta johtamaan kaksi entistä menshevikkiä, **Ljubov Axelrod-Ortodoksin** ja **Abram Deborinin**. Lenin arvosti heitä nimenomaan Plehanovin oppilaina. Marxin ja Engelsin teosten ohella Plehanovin — ei esimerkiksi Leninin — teokset muodostivat tärkeimmän filosofian lähdemateriaalin.

Filosofian asema ja rooli kaikenkäsittävänä maailmankatsomuksena kasvoi koko ajan. Erityisesti Abram Deborin painotti käsitystä, että dialektinen materialismi oli universaali tieteellisen tutkimuksen menetelmä, jonka tuli johtaa (*rukovidit*) kaikkea tutkimustyötä.

IV Stalinismin synty ja varhaisvaihe

Venäläisessä marxismissa oli siis puhuttu yhtenäisestä maailmankatsomuksesta, mutta se oli kuitenkin ollut vain päämäärä tai ihanne. Kolmekymmenluvun alkuvuosina tapahtui kuitenkin jotain järjestyttävää: tuo yhtenäinen maailmankatsomus runnottiin kasaan ja pistettiin kirjoihin. Ensimmäinen "viralli-

nen kokonaisesitys" lienee ollut **Mark Mitinin** johtaman työryhmän *Dialektinen ja historiallinen materialismi — oppikirja korkeakouluille ja opistoille*. Se ilmestyi v. 1934.

Neuvostomarxismi muuttui yhtenäiseksi, mutta samalla hyvin eklektiseksi systeemiksi. Siinä oli ensinnäkin kaksi perusosaa: historiallinen materialismi ja dialektinen materialismi. Oikeastaan vain dialektinen materialismi oli "perusfilosofiaa" — historiallinen materialismi oli sen soveltamista ihmis-yhteiskuntaan ja sen kehitykseen.

Dialektisessa materialismissa oli puolestaan (laskutavasta riippuen) kaksi tai kolme perusosaa: filosofinen materialismi, materialistinen dialektiikka ja tietoteoria. (Kaikissa esityksissä ei tietoteoriaa pidetä itsenäisenä osana.)

Filosofisessa materialismissa koetetaan ensiksikin todistella, että kaikki mitä maailmassa on, on materiaa. Toiseksi koetetaan selvittää, mitä materia on ja miten se käyttäytyy. Edelleen siinä käsitellään ns. filosofian peruskysymystä, joka neuvostomarxistien mukaan on materian suhde tajuntaan — kumpi niistä on ensisijaista ja perustavaa. (Eräiden kriitikkojen mukaan tällaisen kysymyksen pohdiskeleminen on hieman outoa, jos toisaalla väitetään, että *kaikki* on materiaa. Mistä tulee tuo "toinen", johon materian pitäisi jotenkin "suhtautua".)

Materialistisen dialektiikan ytimenä olivat ns. dialektiikan peruslainsuhteet, joita pidettiin "liikkeen yleisimpinä lainalaisuuksina" tai "yleisimpinä kehityslakeina". Ne olivat luonnontieteen lakien kaltaisia lauseskeemoja, joiden avulla oli helppoa selittää tai perustella mitä hyvänsä. Niiden omaksuminen ei myöskään kysynyt suuria ponnisteluja — ei esim. korkeampaa matematiikkaa tai monimutkaisia käsittekehittelyitä. Ne tekivät kuitenkin lukijansa pikavauhdilla **Einsteinia** ja ketä hyvänsä muuta tieteen merkkihenkilöä etevämmäksi. Einstein-parkahan puuhasteli *vain fysiikan* ja fysiikaalisten liikemuotojen parissa, mutta dialektikkopa tuns *kaikkeaa* liikettä hallitsevat yleiset lait.

Tällainen kokonaisvaltainen, aukoton ja samalla äärimmäisen venyvä ja monitulkintainen oppi (joka, paradoksaalista kyllä, *vaikutti* äärimmäisen selkeältä!) vastasi totalitaristisen valtion tarpeita — ja se olikin valtion korkeimman johdon tilaustyö. Mutta toisaalta sillä oli monissa väestöpiireissä myös spontaania kannatusta, koska se lupasi jonkinlaisen oikotien tiedon ja viisauden korkeimmille huipuille. (Tuntamalla dialektiikan peruslait olit tavallaan viisaampi kuin Einstein, tavallisista fysiikan professoreista puhumat-

takaan!) Kannattaa lukea tarkkaan, mitä Stalin totesi puheessaan talousmiesten tehtävistä v. 1931:

”Sanotaan, että tekniikan omaksuminen on vaikeaa. Se ei ole totta! Ei ole sellaisia linnoituksia, joita bolshevikit eivät voisi valloittaa. Olemme ratkaisseet mitä vaikeimpia tehtäviä. Olemme kukistaneet kapitalismin. Olemme ottaneet vallan. Olemme rakentaneet mitä suurimman sosialistisen teollisuuden. Olemme kääntäneet keskitalonpojan sosialismin raiteille. Olemme tehneet sen, mikä on kaikkein tärkeintä rakennustyön kannalta katsoen. Meille on jäänyt vain vähän tehtävää: oppia tekniikka, omaksua tiede. Ja kun sen teemme alkaa meillä sellainen rakennustön vauhti, josta emme nyt rohkene unelmoidakaan. Ja me teemme sen, jos tahdomme sitä todenteolla.”

Muistatte varmaan suuren proletaarisen kulttuurivalankumouksen Kiinassa: Koululaiset ja nuoret opiskelijat saivat hetken aikaa mellastaa miten tahtoivat — häpäistä ja mukiloida opettajiaan tai opinnoissaan turhan hyvin menestyneitä tovereitaan. Myös työläiset usutettiin insinöörien, teknikoiden ja tehtaanojohtajien kimppuun. Neuvostoliitossa tapahtui jotain hyvin samantapaista 1930-luvun alussa. Näin siis valloitettiin tekniikka ja ”omaksuttiin tiede” — eikä se ollut todellakaan vaikeata. Vaikeata oli ollutkin vain ”porvarillisen tieteen” — sen ”kuolleen logiikan”, ”skolastisen hiustenhalkomisen” jne. opettelu.

Uusi, proletaarinen, dialektinen, tiiviisti ”käytännön” sitoutunut tiede oli taivaallisen helppoa — tarvittiin vain tahtoa ja reipasta mieltä. **Katerina Clarkin** mukaan juuri tuohon aikaan bolshevikkien kieleen ilmestyikin sana *derzhanie* — joka tarkoittaa rohkeutta, uhkarohkeutta ja jopa röyhkeyttä tai julkeutta.

Dmitri Furmanovin suositussa romaanissa *Tshapajev* on tuota ”*derzhanie*-tietoteoriaa” oivallisesti luonnehtiva katkelma. Siinä ryhmä puna-armeijan komissaareja (”pojat”) ja sotilasasiantuntijoita (”entisiä everstejä ja kenraaleja”) on kokoontunut bolshevikki Frunzen johdolla puhdiskelemaan rintamatilannetta:

”Niin koko keskustelun ajan huoneessa pysyikin kaksi leiriä: toisessa saapuneet pojat ja toisessa sotilasasiantuntijat. Frunze kertoi tilanteesta rintamalla sekä siitä, mitä oli odotettavissa ja mihin oli tarkoituksenmukaisinta ryhtyä lähiaikoina. Pojat kuuntelivat hartaasti, pinnistivät turhaan muistiaan ja ymmärrystään saadakseen kaikesta selvän kuvan: siitä ei tullut mitään. He eivät ensinkään tunteneet karttaa, ja siksi kasakkakylät ja linnoitetut asemat olivat heille pelkkiä sanoja; toisaalta sellaiset käsitteet kuin ”strategia”, ”taktiikka” tai ”manööverointi” he sulattivat vain ylimalkaisesti, pääpiirteissään.”

Asiantuntijamainen puhe- tai ajattelutapa oli siis jotenkin elämälle vieras ja kaavamainen. Mutta kun he poistuivat, kaikki muuttuikin äkisti:

”Asiantuntijat poistuivat pian ja jäi vain oma porukka. Jo muuttui ääni kellossa: suunnitelmien salat selviteltiin seikkaperäisesti. Fedor katsoi sivusta päin Frunzea eikä voinut käsittää, mistä

tämä oli saanut sotilasasiain selvän tuntemuksensa, miten osasi käsittää kaiken niin oikein eikä joutunut ymmälle missään kysymyksessä. Hänelle oli kaikki selvää, hän ymmärsi kaiken vaivatta ja osasi harkita edeltäkäsien. Mikä ihme! Vielä äskettäin Frunze oli ollut tavallinen siviilihenkilö.”

”Oikeassa hengessä” toimivilla, mieluiten proletaarista syntyperää olevilla kommunisteilla oli siis jokin täysin selittämätön intuitio (”Mikä ihme!” — huudahtaa Furmanovkin), jonka avulla vaikeimmatkin kysymykset selvisivät kuin itsestään. Koska marxilaisuus pyrki kuitenkin olemaan tieteellis-rationaalinen (ja ateistinen!) filosofia, täytyi tämä ”selvännäkökyky” jotenkin selittää. Bolshevikit eivät voineet uskonnollisten julistajien tavoin legitimoida itseään viittaamalla näkyihin tai ilmestyksiin, joissa jumala olisi paljastanut heille muilta salattuja asioita.

Bolsheveikeilla oli oltava jokin selvä (”tieteellinen”) väline tai metodi, joka teki heistä näin ylivoimaisia. Täksi välineeksi muokkautui dialektiikka. Se ei kuitenkaan ollut Hegelin, Marxin, Engelsin tai edes Leninin tai Deborininkaan dialektiikkaa — se oli jokin radikaalisti uusi dialektiikan muoto ja mutaatio, joka syntyi vuosien 1929-1934 välisenä aikana. (**Maon** dialektiikka ja *Pieni punainen kirja* olivat sen inkarnaatioita.)

V Stalinismin myöhäisvaihe

Stalinismin myöhäisvaiheelle oli olennaista halu hillitä kolmekymmenluvun alkuvuosien kulttuurivallankumouksellista kiihkoa ja sen ”proletaarista anti-intellektualismia” (**Sheila Fitzpatrick**). Tieteellisen työn tekijät kuten myös lääkärit ja insinöörit kokivat jonkinasteisen arvonpalautuksen, koska ilman heitä ei tultu toimeen. Jokinlainen ajan merkki lienee myös se, että Stalinia itseäänkin alettiin kutsua ”tieteen jättiläiseksi” yms.

Katerina Clark ja **Vera Dunham** ovat erinomaisissa kirjallisuustieteellisissä tutkielmissaan osoittaneet,

Stalin & Hruschtshev

kuinka kirjallisuuden sankarikuva muuttui: Hirmuisilla hengen voimilla varustettu, ahdasjärkisiä asiantuntijoita ja "byrokraatteja" löylyttävä ja alati uusia ennätysurakoita paiskiva superproletaari katosi taustalle. Hänen tilalleen astui säntillisesti työskentelevä teknikko, insinööri tai puoluevirkailija. Julistihan Stalinkin vappupuheessaan vuonna 1946 kuinka kaikilla neuvostokansalaisilla oli onni olla suuren koneiston rattaita ja ruuveja.

Tämä asenteen muutos näkyy jo vuonna 1938 ilmestyneessä Stalinin kirjoittelussa *Dialektisestä ja historiallisesta materialismista*. Tuota noin kolmenkymmenen painosivun mittaista, varsin alkeellisesta kompilaatiota pidettiin neuvostomarxistien piirissä inhimillisen tiedon ja viisauden ylittämättömänä huipuna lähes parin vuosikymmenen ajan. Dialektiikan lakeja muutettiin niin, että ne tulivat entistä yksinkertaisemmiksi ja vieläkin enemmän luonnonlakien kaltaisiksi — joskin niiden tulkinnallinen monimielisyys ja venyvyys säilyi. Oma mielenkiintonsa on myös vuosien 1945-1950 aikana tapahtuneella muodollisen logiikan arvonalautuksella, jossa tärkeä osa oli Stalinin kielitiedettä käsittelevällä kirjoitus-sarjalla.

Myöhäistalinistisessa vaiheessa neuvostomarxismi omaksui itselleen monia tieteen *ulkoisia* tunnusmerkkejä — siitä tuli yhä enemmän tieteen näköistä. Tämä "tieteellistyminen" oli kuitenkin hyvin pinnallista, eikä esim. tiede siitä juuri hyötynyt. Päinvastoin: juuri myöhäistalinismin aika oli äärimmäisen tuskallista fyysikoille, biologeille ja fysiologeille. (Idealismiksi ja mystiikaksi leimatun modernin fysiikan tutkijat pelasti vankileiriltä ehkä vain se, että nämä onnistuivat räjäyttämään atomipommin vuonna 1949.)

Sheila Fitzpatrickin mukaan tällä stalinismin keskiluokkaistumisella ja "tieteellistymisellä" oli selvät sosiaaliset ja valtapoliittiset juurensa. Koko kaksikymmenluvun, erityisesti sen puolivälissä lähtien, Neuvostoliiton valtaeliitti oli kaksijakoinen: yhtäällä olivat "punaiset hallintomiehet", toisaalla "porvarilliset asiantuntijat", joiden tärkeimmän ryhmän muodostivat insinöörit. (Tähän kahtiajakoon viitataan myös edellä olleessa Furmanov-sitaatissa.)

Totalitaristinen valta tai valtio pyrkii aina alistamaan tai tuhoamaan "toisen", koska "toinen" rajoittaa sen pyrkimystä absoluuttiseen valtaan. Näin on ymmärrettävää, miksi bolshevikkien tuli Stalinin mukaan "oppia tekniikka, omaksua tiede". Se merkitsi absoluuttista valtaa. Niinpä stalinistit mobilisoivat kolmekymmenluvun alussa asiantuntijoihin kohdistuneen jättiläisjärjestyksen pogromin. Mutta tämä ei ole koko totuus: he organisoivat myös kamppanjan, joissa kymmeniä tuhansia nuoria työläisiä pyrittiin pikakouluttamaan "punaisiksi asiantuntijoiksi".

On ilmeistä, että juuri tämä, parhaillaan koulutuksessa olevat työläisopiskelijat, olivat myös se iskujoukko, jonka avulla stalinistit saattoivat kätevästi terrorisoida vanhaa asiantuntijakaarta. Stalinin tai stalinismin valta merkitsi näille vuosikymmenen vaihteen työläisopiskelijoille hyvin nopeaa sosiaalista

nousua — ja he olivat niitä aniharvoja sosiaalisia ryhmiä, joiden tukeen Stalin saattoi melko pitkälle luottaa. Niinpä on ymmärrettävää, että ideologia muokkautui tämä ryhmän kehitystä seuraten: kaksikymmenluvun lopulla he olivat opintojensa alussa olevia työläisiä — kolmekymmenluvun puolivälissä he olivat melko vaativiin ja virkoihin kohonnuttu "keskiluokkaa".

Kuten Vera Dunham osoittaa, tämä stalinistinen keskiluokka ei ollut kuitenkaan keskiluokkaa tuon sanan länsieurooppalaisessa mielessä. Sen sivistystaso oli paljon alhaisempi ja siltä puuttui eurooppalaiselle keskiluokalle ("kulttuuriporvaristolle") tyypillinen humanismin, vapaamielisyyden ja aktiivisen kansalaistoiminnan perinne. Mutta kuitenkin he eivät olleet enää työväenluokkaa, vaan byrokraatteja, "pomoja", joiden tehtävänä oli nyt saattaa työväki elämään ja työskentelemään mahdollisimman ahkerasti ja tehokkaasti.

Dialektiikka muuttui villistä "*derzhanie*-epistemologiasta" joksikin, jota **A. Avtarkhanov** on osuvasti luonnehtinut "vallan teknologiaksi".

Koska Stalinin ja jokaisen hänen kynänpiirtonsa katsottiin edustavan tiedon ja viisauden kaikkein korkeinta muotoa, ei laajoissakaan dialektisen materialismin oppikirjoissa tohdittu sanoa mitään enempää ja yksityiskohtaisempaa kuin hänen suppeassa brosyyrissaan. Niinpä neuvostomarxismi eristyi lähes tykkänään niin oman aikansa muusta filosofiasta kuin myös omista historiallisista juuristaan.

Kaikki mitä Marxia ja Engelsiä edeltäneessä filosofiassa oli ollut arvokasta, katsottiin sisältyvän heidän teoksiinsa. Ja edelleen: Stalinin niukoissa kirjoitelmissa oli puolestaan kaikki se arvokas — vieläpä "nerokkaasti ja kaikinpuolisesti edelleen kehiteltynä" — mikä sisältyi Marxin, Engelsin ja Leninin kirjoituksiin. Kukaan ei tohtinut ainakaan päinvastaista väittää.

Miksi siis lukea muuta kuin Stalinia!

VI Jälkistalinismi

Stalinin kuoleman ja erityisesti NKP:n 20. puoluekokouksen jälkeen neuvostomarxismi palasi pian siihen muotoonsa, joka sillä oli ollut ennen Stalinin kirjoitelman ilmestymistä. Tosin "proletaarista anti-intellektualismia" koetettiin karttaa. Hrustsevin Neuvostoliitossa — esim. avaruusteknologiassa koettujen menestysten ansiosta — vallitsi melko hurja teknotai tieteisoptimismi. Suureen suosioon nousseessa tieteiskirjallisuudessa, joka oli ollut koko Stalinin valtakauden ajan lähes kiellettyä, sankarityypiksi kohotettiin lähes poikkeuksetta tiedemies — fyysikko, kemisti tai "kyberneetikko". Mutta muutokset eivät pysähtyneet tähän, vaikka ideologit olisivat niin ehkä toivoneetkin.

Eristäytyneisyyden vähin erin hellittäessä

neuvostomarxismi joutui kosketuksiin muiden filosofioiden kanssa. Tämän seurauksena oli sen vääjäämätön "suomettuminen", joka oli voimakkainta tieteenfilosofian ja muodollisen logiikan alueilla. Mahdollisuus palata omille juurille — Marxin ja sitä tietä myös saksalaisen filosofian ajatusmaailmaan — vaikutti samaan suuntaan. Kolmekymmenluvulla muodostunut dialektiikkakäsitys joutui näin kahden tulen väliin ja sen lupaus paljastaa liikkeen yleiset lainalaisuudet tms. alkoivat paljastua vähin erin kuplaksi — keisariksi ilman vaatteita.

VII Neuvostomarxismi ja Hegel

Monet kirjoittajat (esim. **Pertti Lindfors** tai **Yrjö Ahmavaara**) ovat väittäneet, että Hegel olisi kuitenkin se velho, joka olisi vastuussa järjen samentaneen dialektiikka-myrkyin keittämisestä. Edellä esitetyn perusteella vastaus on melkoisella varmuudella kielteinen — siitäkin huolimatta, että jotkut neuvostomarxismien käyttämät termit tai fraasit ovat peräisin Hegelin teoksista.

On nimittäin kiistatonta myös, että juuri siinä vaiheessa kun dialektiikkaa kaikkein röyhkeimmin käytettiin totalitaristisen hallinnon työkaluna, neuvostomarxismi etäännytti kaikkein kauimmaksi marxilaisuuteen sisältyvistä hegeliläisistä juuristaan. Jo Mitinin työryhmän toimittama *Dialektinen ja historiallinen materialismi — oppikirja korkeakouluille ja opistoille* oli johdonmukaisen antihegeliläinen kirja: sen yksi keskeinen tarkoitus oli osoittaa, että kaksikymmenluvun neuvostomarxismien ja sen tärkeimmän teoreetikon, Abram Deborinin suurin virhe oli ollut

kyvyttömyys ymmärtää Marxin ja Hegelin dialektiikkä-näkemyksen *vastakkaisuutta*. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että Hegeliä lakattiin oikeastaan kokonaan lukemasta tai tutkimasta — tai häntä luettiin vain "marxilaisuuden klassikoiden" tekstien kautta. Myös Hegelin teosten julkaiseminen lopetettiin kokonaan

pian stalinismin valtaannousun jälkeen, ja häntä alettiin kaikissa julkaisuissa nimittää "Preussin junkkeriston ideologiksi". Alkuvuodesta 1944 NKP:n keskuskomitea teki päätöksen, joka ilmoitti *ex cathedra*, ettei "saksalaistelle idealismille" saanut antaa mitään myönteistä osaa filosofian tai marxilaisuuden kehityksessä, vaan että se oli läpeensä taantumuksellista ja "epätieteellistä".

Olojen vapautumista seurasi välittömästi nimenomaan Hegeliin kohdistuvan kiinnostuksen kasvu. Hänen teoksiaan alettiin taas julkaista ja tutkia. Hegel ja marxilaisuuden hegeliläiset ainekset (esimerkiksi vieraantumisproblematiikka) olivat näkyvästi esillä myös Unkarin kansannousun (**Georg Lukács**) tai Prahan kevään filosofiassa (**Karel Kosik**, **Radovan Richta**) sekä demokraattisen ja itsehallinnollisen sosialismin kokeilussa Jugoslaviassa (**Praxis-ryhmä**) jne.

VIII Marxin syyllisyys

Aivan lopuksi voidaan vielä lyhyesti pohtia Marxin mahdollista vastuuta Leninin ja erityisesti Stalinin ja stalinistien luomasta hirmuhallinnosta. Ehkä nerokkaimman vastauksen tähän kysymykseen on muotoillut **Pentti Saarikoski** kirjoittaessaan:

Marxin virhe on Lenin
niinkuin Stalin on Leninin virhe
mutta Stalin ei tehnyt virheitä

Viimeisellä säkeellä Saarikoski ei suinkaan halua kirkastaa diktaattorin tai hänen järjestelmänsä mainetta. Päinvastoin: Puhe Stalinin "virheistä" oli neuvostomarxismien ja koko Neuvostoliiton ideologiakoneiston yritys pestä musta valkoiseksi. Tarkoitus oli uhrata osa Stalinin maineesta, "sijoittaa" kaikki pahuus häneen ja muutamiin hänen valittuihin alamaisiinsa, jotta itse järjestelmä ja sen valtaeliitti olisi voinut jatkaa maineensa puhdistaneena. Seuraava katkelma puoluehistorian virallisesta oppikirjasta on mitä kuvaavin:

"Yksilönpalvonnasta johtuneet virheet ja vääristelyt tuottivat vahinkoa kommunistisen rakennustyön asialle. Ne eivät kuitenkaan voineet muuttaa sosialistisen yhteiskunnan olemusta, neuvostojärjestelmän todella kansanomaista luonnetta, eivät voineet horjuttaa tai heikentää NKP:n teoreettisia, poliittisia ja organisatorisia toimintaperusteita. Puolueen noudattama politiikka ilmensi neuvostokansan perusetuja, se sai jatkuvasti kansan kannatusta ja turvasi sosialismin ja kommunismin menestyksellisen rakentamisen Neuvostoliitossa."

Puolueen toimenpiteet puolueen sisäisen ja neuvostodemokratian kehittämiseksi myötävaikuttivat NKP:n johto-osuuden kohoamiseen neuvostoyhteiskunnan elämässä, Neuvostoliiton yhteiskunta- ja valtiójärjestelmän lujittumiseen ja maan menestykselliseen etenemiseen kommunismin tiellä. Poistettiin yksilönpalvonnasta johtuneet virheet ja epäkohdat sekä neuvostolakien rikkomukset... Monet رهhelliset ihmiset, jotka oli epäoikeudenmukaisesti julistettu

kansanvihollisiksi ja tuomittu, rehabilitoitiin. Puolue teki lopun lopun kaikista rikkomuksista sosialistista laillisuutta ja perustuslain myöntämiä neuvostokansalaisen oikeuksia vastaan.

Hyvin välttelevän tunnustuksen lisäksi katkelmassa kiirehditään julistamaan asia selvitettyksi, virheet oikaistuiksi ja asia loppunkäsitelluksi. Kun tiedetään,

Marx & Engels

että “virheiden” seurauksina tuhottiin fyysisesti miljoonia ihmisiä ja mahdollisesti kymmenet miljoonat joutuivat aktiivisten terroritoimenpiteiden kohteeksi, on aika groteskia väittää, ettei tämä kaikki millään tavoin edes horjuttanut puolueen yleviksi ja syvästi humaaneiksi väitettyjä teoreettisia, poliittisia tai organisatorisia toimintaperusteita — että kaikki tuo olisi ollut vain joku pikku lapsus.

Mutta toisaalta tekstin kirjoittajat tulevat oikeastaan sanoneeksi totuuden: miljooniin ihmisiin kohdistunut avoin terrori ei todellakaan muuttanut järjestelmää miksiäkään, koska se oli ytimiltään vain totalitaristista terroria. Stalin ei siis tehnyt “virheitä” — niinkuin ei maailmansodan syyttäminen tai juutalaisten ja muiden “epäkelpojen” ihmisten joukkomittainen tuhoaminen ollut natsijärjestelmän “virhe” vaan olemus ja päämäärä.

Sen sijaan Stalin oli Saarikosken mukaan Leninin virhe. Leninin aikana neuvostojärjestelmä tai neuvostomarxismi ei siis ollut vielä asettunut lopullisille raiteilleen. Vielä kaksikymmenluvun puolivälissä oli Neuvostoliitolla edessään monia avoimia teitä. Niistä kuitenkin tuli valituksi ehkä tuhoisin.

Sama pätee Marxin ja Leninin väliseen suhteeseen ja edelleen Hegelin suhteessa Marxiin. Näissä suhteissa eivät vaihtoehtoiset kehitystiet ole edes jääneet tyhjiksi, abstrakteiksi mahdollisuuksiksi. Suuri osa työväenliikkeestä omaksui toiminta-ajatukseseen leniniläisen marxilaisuuden. Myös ne marxilaisuuden suuntaukset ja niiden yksittäiset edustajat, joiden saavutukset filosofian, taloustieteen, sosiologian tai esim. estetiikan alalla ovat osoittautuneet kaikkein kestävimmiten, ovat suhtautuneet leninismiin joko hyvin pidättyvästi (**Gramsci**, **Lukacs**) tai torjuen (**Adorno**, **Benjamin**, **Horkheimer**, **Korsch**, **Pannekoek**).

Vaikka stalinismi ei olekaan Marxista alkavan

kehityskulun väistämätön väistämätön päätepiiste, niin yhtä varmaa on, ettei ilman marxilaisuutta olisi koskaan syntynyt stalinismia. (Mitä sitten olisi syntynyt, on kokonaan toinen kysymys.) Voidaanko ajattelijoita (Marxia tai toisaalta esim. **Niezscheä** suhteessa natsismiin) syyttää myös tällaisten *mahdollisuuksien* tuottamisesta?

Oma vastaukseni on ehdottoman kielteinen. Erään suomalaisen kirjailijan sattuvan toteamuksen mukaan “idiootti saa myös Einsteinin tai **Russellin** ajatukset kuulostamaan idioottimaisilta”. Tähän mennessä lukemattomat isot ja pienet idiootit tai despoottit ovatkin perustelleet touhujaan myös kaikella sillä arvokkaalla, mitä sivistystraditio on mukanaan kuljettanut. Hegelin ja Marxin ohella myös **Platonin**, **Aristoteleen**, **Darwinin** tai Nietzscheen teoksia — ja vieläpä *Uutta testamenttiäkin* — on käytetty oikeuttamaan mitä iljettävimpiä tekoja. Jos ne kaikki pitäisi hylätä *tällä perusteella*, kulttuuriperinnöstämme ei olisi kohta mitään jäljellä.

Olisimme melkoisia idiootteja, jos varaisimme filosofisen tai tieteellisen traditiomme ensitulkitsejan oikeudet idiooteille!

